

Azərbaycan Respublikasının
Medianın İnkişafı Agentliyi

Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin, milli adət-ənənələrinin, elm və mədəniyyətinin təbliği: dövlət müstəqilliyimizin bərpasının 30-cu ili - Azərbaycan dövlətçiliyi müasir mərhələdə

Azərbaycan torpaqları dövlət müstəqilliyimizin 29-cu ilində işğaldan azad edilib. Ərazilərimizin düşmən tapdağından azad edilməsi nəticəsində maddi-mədəni, tarixi irsimizin müəyyən bir hissəsini də qaytarmağa müvəffəq olmuşuq. Doğrudur, maddi-mədəni irsimizin çox böyük bir hissəsi ermənilər tərəfindən saxtalaşdırılıb, bir hissəsi məhv edilib.

Aydın məsələdir ki, son 30 ildə ermənilər tərəfindən abidələrimizin mənim-sənilməsi kütləvi xarakter daşıyıb. Bununla belə, ermənilər özləri etiraf edirlər ki, bəzi abidələrin milli identikliyini dəyişə bilməyiblər, bacarmayıblar.

İşğaldan azad edilən ərazilərimizdən biri də Şərqi Zəngəzurdur. Zəngəzurun həm şərq, həm də qərbi tarixən qədim abidələrlə zəngin olub. Burada həm xristianlıq dövrünə, həm xristianlıqdan əvvələ, həm də islam dövrünə aid kifayət qədər abidələr olub. Qoç və at heykəlləri, qəbirüstü abidələr, sənduqələr və sairələr xalqımızın qədim izlərini özündə əks etdirib.

Zəngəzur toponiminin mənşəyi...

Zəngəzur haqqında ilk məlumat verilən mənbələrdən biri Moisey Kalankatlinin "Albaniya tarixi" əsəridir ki, burada Zəngəzurdan da danışılır. Zəngəzur sözü Azərbaycan, türk mənşəlidir. Zəngəzur iki hissəyə bölünür. Şərqi və Qərbi Zəngəzur. Şərqi Zəngəzur 44 günlük Vətən savaşında işğaldan azad edilib, Qərbi Zəngəzur isə Ermənistan adlandırılan Qərbi Azərbaycan ərazisindədir.

Ekspertlərin fikrincə, Zəngəzur bölgəsinin türk mənşəli toponimlərinin (okonomim, oronim, hidronim, zoonim və mikrotoponimlərinin) elmi şəkildə öyrənilməsi aydın göstərir ki, bu ərazinin aborigen sakinləri türklər olub, digər etnoslar (haylar, kürdlər, ruslar, tatarlar, ərəblər) bu əraziyə müxtəlif ictimai-tarixi şəraitdə gəliblər.

Türk xalqı bu ərazidə öz tarixi mədəniyyətini, həyat tərzini, dünyaya baxışını formalaşdırıb.

1988-ci ildə təkçə Zəngəzurdə deyil, Göyçədə, Dərələyəzdə, İrəvanda, Vedidə - indiki Ermənistan adlanan torpaqlarda yaşayan azərbaycanlılar dədə-baba yurdlarından qovuldular. Kütləvi terrora

məruz qalan azərbaycanlıların son nümayəndələri məcburiyyət qarşısında qalıb Zəngəzuru tərk edənəndən sonra burada onlara məxsus yüzlərlə tarixi, maddi-mədəniyyət abidələri ermənilər tərəfindən dağıdılaraq məhv edilib.

Ermənilərin Zəngəzur abidələrini kütləvi saxtalaşdırma siyasəti...

Ekspertlər yazır ki, 1915-ci ildə Qərbi Zəngəzur və İrəvan quberniyasının ərazisində 382 şie məscidi, 9 sünni məscidi fəaliyyət göstərmiş. İrəvan quberniyasında məscidlərin artma dinamikası 1904-cü ildə 201, 1911-ci ildə 342, 1915-ci ildə 382 şəklində olub. Bu artım dinamikası bölgədə müsəlman əhalisinin sürətlə artmasından və bu ərazidə müsəlman ruhənilərinin güclü mövqeyindən xəbər verir. Məscidin filialları Zəngəzurun Şəki, Vaqudi, Mərdhuz, Qarraç, Saldaş, Karkyal, Ağbəş, Ağbağ, Hacıəmi, Ballıqaya, Karkas, Çaralı, Xardmaqılı, Dəstəkərd, Qalacıq, Ciciimli 1, Ciciimli 2, Qaraoçalı, Seyidlər, Mollalar, Təzə Kilsə, Nərcan, Zor, Əfəndilər, Pasan, Xurtekes, Hacıqəmbər, Qarabağlar, Demirçilər, Dondarlı, Kurdalıq, Ulaclı, Saraclı, Dərzili, Oxçı, Kaqlar kəndlərində fəaliyyət göstərmiş. Ümumilikdə İrəvan quberniyasının Eçmiədzin (Üçmüəzzin) uyezində 36, Sürməli uyezində 47, Şərur-Dərələyəz uyezində 63, Novobayazid uyezində 14, İrəvan uyezində 54 məhəllə məscidi fəaliyyət göstərmiş. Bu məscidlərdə quberniyada anadan olanların, ölənlərin, evlənənlərin, boşananların qeydiyyatı aparılıb. Hər məhəllənin mollası qubernator tərəfindən təyin olunub. İrəvan şəhərinin özündə isə XX əsrin əvvəlinə kimi Qədim Şəhər, Çame, Hacı Novruzəlibəy, Hacı İmamverdi bəy, Mirzə Səfibəy, Hacı Cəfərbəy məscidləri fəaliyyət göstə-

Müstəqil dövlətimizin 30 ili ərzində erməni saxtakarlığından xilas edilmiş mədəni irsimiz - Zəngəzur abidələri...

rib. İrəvanın Came məscidi kompleksində iri mədrəsə binası da mövcud olub. Bu tarixi abidələrin əksəriyyəti ermənilər tərəfindən vəhşicəsinə məhv edilib, yaxud mənşəyi dəyişdirilib.

Urud abidələri...

Qərbi Zəngəzurun Qarakilsə rayonunun Urud kəndində abidələr kompleksi olub. Urud ərazisində yerləşən qədim Azərbaycan-Türk tarixi-memorial abidələri kompleksi ermənilərin saxtalaşdırmasına məruz qalıb. Kompleksə Urud qalası, Urud qəbiristanlığında nadir məzar daş nümunələri və daş stelaları, o cümlədən digər abidələr daxildir.

Urud kəndində 1988-ci ilə kimi yalnız Azərbaycan türkləri yaşayıb. Bu kənddə ermənilərin ilk məskunlaşması Qərbi Azərbaycan türklərinin 1988-ci il soyqırımından sonra baş verib.

Abidələr kompleksinin ən mühüm hissəsi isə Urud kəndi yaxınlığındakı orta əsrlər Azərbaycan məzarlığıdır. Məzarlıqda bədii tərtibatlı məzar daşları, qəbirüstü sənduqələr və qoç heykəlləri olmuşdur. Qəbiristanda 13 sənduqə, 4 qoç heykəlli məzar daş qeydə alınmışdı.

1961-ci ildə Urud kəndində elmi əzmiyyətdə olan AMEA-nın müxbir üzvü, t.e.d., prof. M. Nəmətova XV-XVII əsrlərə aid yüzə qədər belə abidəni tədqiq edib. Həmin abidələrin hər birinin üstündə ərəb dilində mərhumun kimliyi, ölüm tarixi, bəzi hallarda isə hətta ölüm səbəbi də qeyd olunub.

Zəngilan, Qubadlı, Laçın abidələrinin taleyi...

Şərqi Zəngəzur da abidələrlə zəngin olub və burada həm tarixi-mədəni, həm də dini abidələr çox olub. Bu abidələrin böyük əksəriyyəti məhv edilib, bəziləri isə uçurulub. Laçın abidələri də erməni terroruna məruz qalıb. Abidələr diyarı Laçında da, Kəlbəcərdə də, Zəngilanda da, Qubadlıda da abidələrin böyük əksəriyyəti dağıdılıb, yerlə yeksan edilib, məscidlər, ziyarətqahlar yer üzündən silinib. Amma qismən sağlamat qalan abidələr də var. Bu o abidələrdir ki, ermənilər onların milli identikliyini heç cür dəyişdirə bilməyiblər. Özləri deyirlər ki, Zəngəzurdakı bəzi abidələri, o cümlədən də Nüvədi abidələrinin xeyli

hissəsini dəyişə bilməyiblər, heç cür onlara erməni damğası vurmaq cəhdləri alınmayıb. Amma bununla belə, həm qərbi, həm də şərq Zəngəzurdə qədim və tarixi abidələrimizin başına gətirilən oyunlara beynəlxalq təşkilatlar biganə qalmamalıdır və onları saxtalaşdıran Ermənistanı ağır sanksiyalar tətbiq etməlidirlər.

Bu gün azad edilmiş ərazilərimizdə misbətən sağlamat qalmış abidələrin bərpası həyata keçirilir və onlar yüksək peşəkarlıqla həyata qaytarılırlar. Məlum olduğu kimi, hələ qismən məhv olmayan abidələrin siyahısı əlimizdə yoxdur, ona görə də, hansı abidələrin hazırda yarıcan da olsa mövcud olduğu haqda müfəssəl məlumata malik deyilik. Bütün hallarda, Zəngəzurdə bərpə işləri başlayanda bu siyahı bizə məlum olacaq. Heç şübhəsiz, Şərqi Zəngəzurun az da olsa sağlamat qalan abidələri də əsaslı şəkildə bərpə ediləcək...Əlbəttə, Şərqi Zəngəzurdə həyat yenidən öz axarına düşəcək və bu da Qərbi Zəngəzura qovuşmaq cəhdlərimizin gerçəkləşməsinə böyük bir vasitə olacaq.

İradə SARIYEVA
Yazı Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyinin maliyyə dəstəyi ilə çap olunur.